

Wstęp

Tematyka tej pracy sytuuje ją na pograniczu antropologii kultury i glottodydaktyki, które od niedawna określa się jako **kulturoznawstwo glottodydaktyczne**. O konieczności badania problemów pojawiających się na tym pograniczu pisało wielu specjalistów zajmujących się nauczaniem języka polskiego jako obcego (dalej – JPJO), m.in. Władysław T. Miodunka i Grażyna Zarzycka.

Przekaz wiedzy o kulturze jest ważną częścią procesu glottodydaktycznego (Pfeiffer 2001). Oznacza to, iż glottodydaktyka musi brać pod uwagę realia oraz przemiany zachodzące we współczesnym świecie. W nauczaniu języka obcego należy czerpać z rzeczywistości ludzkiej tyle, ile się da, by znajomość języka była jak najszersza i najbogatsza. Zatem w glottodydaktyce najlepiej sprawdza się **antropologiczne rozumienie kultury**, pojęcie całościowe i kompletne, obecne w pracach badaczy z Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego¹ oraz z innych ośrodków, np. Wojciecha J. Burszty, Waldemara Kuligowskiego i Wiesława Godzica.

¹ Por. opracowana przez G. Godlewskiego, L. Kolankiewicza, A. Mencwela i P. Rodaka *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów* (Mencwel 2001); opracowana przez G. Godlewskiego, A. Mencwela i R. Sulimę *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór* (Godlewski 2003); opracowana przez A. Chałupnik, W. Dudzika, M. Kanabrodzkiego i L. Kolankiewicza *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów* (Kolankiewicz 2005); opracowana przez A. Chałupnik, J. Jaworską, J. Kowalską-Leder, I. Kurz i M. Szpakowską *Antropologia ciała. Zagadnienia i wybór tekstów* (Szpakowska 2008); opracowane przez J. Bocheńską, I. Kurz i S. Kuśmierczyka *Film i audiowizualność w kulturze. Zagadnienia i wybór tekstów. Część I – Audiowizualność w kulturze* (Kuśmierczyk 2002); opracowana przez K. Hagmajer-Kwiatek, A. Karpowicz i J. Kowalską-Leder *Antropologia twórczości słownej. Zagadnienia i wybór tekstów* (Karpowicz 2012); opracowana przez I. Kurz, P. Kwiatkowską i Ł. Zarembe *Antropologia kultury wizualnej. Zagadnienia i wybór tekstów* (Kurz 2012); opracowane przez G. Godlewskiego, A. Karpowicz, M. Rakoczy i P. Rodaka *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej* (Karpowicz 2013); opracowana przez G. Godlewskiego, A. Kołakowskiego, J. Kubicką, P. Majewskiego, A. Mencwela, P. Rodaka i M. Szpakowską *dwutomowa Kulturologia polska XX w.* (Mencwel 2014); opracowana przez R. Chymkowskiego, P. Dobrosielskiego, P. Majewskiego, M. Napiórkowskiego, P. Rodaka i R. Sulimę *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów* (Majewski, Napiórkowski 2018). Por. także inne publikacje badaczy z tego środowiska (patrz: Bibliografia).

Zgodnie ze stwierdzeniem Andrzeja Mencwela (2005: 45) „kultura jest dziedziną kumulacji, a nie eliminacji”. Zwłaszcza dziś, gdy stanowi ona style życia, praktyki życia codziennego. W rzeczywistości – także dydaktycznej – powinno to oznaczać zniesienie różnic między kulturą elitarną i popularną, „wysoką” i „niską” oraz brak ich wartościowania. Jednakże rozróżnienie to funkcjonuje dalej, przypuszczalnie dlatego, że w bardzo prosty sposób pozwala segregować teksty i treści kultury, które powinny znaleźć się w programach nauczania, na obiegi: wysokoartystyczny oraz popularny.

Obserwując zmieniający się przez lata program nauczania obcokrajowców w Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego oraz analizując spostrzeżenia specjalistów zajmujących się nauczaniem JPJO, wywodzących się z różnych ośrodków polskich i zagranicznych, postanowiłem przyjrzeć się **kulturze popularnej jako nośnikowi treści edukacyjnych** w glottodydaktyce polonistycznej. W środowisku polonistycznych kulturoznawców glottodydaktycznych nie zajmowano się jeszcze **kulturą popularną jako przestrzenią, w której przebiega proces glottodydaktyczny**, nie przyglądano się jej miejscu i roli w tym właśnie procesie. A przecież kultura popularna w swej obecnej, dojrzałej fazie wpływa na zmiany w metodyce, stawia nowe wymagania, skłania do dyskusji nad przyszłością nauczania języków obcych. Tematyka ta jest rozległa, wymaga wielu analiz, a zatem moje rozważania stanowią wstęp do dalszych, szerokich badań, które powinny mieć interdyscyplinarny charakter i wchodzić w interakcje z dyscyplinami pokrewnymi (Dakowska 2015: 24), albowiem popkultura jest wielowymiarowa. Zainteresowanie cudzoziemców Polską okazuje się coraz większe, coraz więcej obcokrajowców ma kontakt z naszym krajem. Tę sytuację trzeba wykorzystać do promowania Polski, a doskonale nadają się do tego właśnie kultura polska oraz polszczyzna.

Niezwykle inspirujące były dla mnie prace Zbyszka Melosika, Tomasza Szkudlarka, Wojciecha J. Burszty i in. Badacze ci dowiedli, że współczesna kultura popularna ma pedagogiczny charakter, a edukacja jest „przysposobieniem do życia w kulturze”: nie można z niej eliminować tych treści i tekstów, które określa się – dość szeroko – jako popkulturę. Z ustaleń wymienionych autorów wynika, że bez włączenia kultury popularnej w proces dydaktyczny nie da się w młodym człowieku wyrobić elementarnych kompetencji, niezbędnych we współczesnej egzystencji: odróżniania, selekcjonowania, samodzielności oceny, odporności na propagandę i manipulację (Wilk 2008: 22). Szkoła ma wychować dojrzałego odbiorcę, uczestnika i współtwórcę kultury, a nie tylko (krytycznego lub nie) konsumenta (Jenkins 2007: 250).

W kontekście glottodydaktycznym warto zauważyć, że zmiana typów kultury i powstawanie nowych mediów oraz ich metamorfozy (także – kanonów kulturowych) wpływają na zmiany nośników treści dydaktycznych oraz modyfikacje koncepcji metodycznych (wpisujących się – co oczywiste – w zachodzące

szerzej przeobrażenia pedagogiczne). Współczesna kultura popularna zmienia więc także proces nauczania JPJO. Uczestnikiem tego procesu (i jako uczeń, i jako nauczyciel) jest przecież uczestnik kultury, którego **wyposażenie antropologiczne** zmienia się (ale nie unieważnia dotychczasowych ludzkich doświadczeń – ciągłość ludzkiego zakorzenienia w pamięci kulturowej jest zachowana) pod wpływem zmian typów kultury oraz mediów (por. Hopfinger, np. 2003, 2005).

Współczesne wyposażenie antropologiczne wymusza (na różnym poziomie) akceptację wielokulturowości i różnorodności. Doskonale komponuje się to z medialną kulturą popularną, która stanowi przestrzeń heterogeniczną, będącą – jak pisze Roch Sulima (2005: 584) – kodem pośredniczącym, „translatorom” między tym, co w kulturze „wysokie”, kanoniczne, a tym, co potoczne, codzienne, jak np. wiele zwyczajów i obyczajów. Popkultura, bo o niej tu mowa, tworzy własne przekazy, wartości, mity oraz tożsamości, rozpowszechniane przez środki masowego komunikowania.

Uznanie kultury popularnej za nośnik treści edukacyjnych oraz przestrzeń, w której zachodzi proces glottodydaktyczny, wymusza konieczność wyjścia poza historyczne rozumienie kultury polskiej i zajęcie się także polską popkulturą. W konsekwencji – czego dowodzą prace Melosika i in. – w procesie nauczania języka obcego powinno się korzystać z wiedzy, którą użytkownicy danego języka nabywają dzięki edukacji formalnej i nieformalnej.

Trudnym zadaniem jest wytyczenie ram czasowych, mogących objąć „istnienie” kultury popularnej w świadomości Polaków – wyznaczanie granic, etapów, epok w naukach humanistycznych od zawsze budziło kontrowersje (por. Skarga 1989). Można przyjąć, że o „wpływie” (homogenicznej) kultury masowej, a potem (heterogenicznej) popularnej mówi się w Polsce od lat sześćdziesiątych XX w. Pierwsze próby przeniesienia dyskusji o kulturze popularnej do języka polskiego poczynił Czesław Miłosz, którego tom *Kultura masowa* (2002) ukazał się w 1959 r. w Paryżu, nakładem paryskiej „Kultury”². Na pracę tę nie zwrócono jednak uwagi z powodów politycznych. Podobne wągły sprawy też, że

zjawiska, które określamy dziś mianem kultury popularnej, były w PRL-u na swój sposób dyskryminowane. Pseudonimowało się te zagadnienia m.in. za pomocą pojęcia *kultury masowej*, której obecność miała potwierdzać np. cywilizacyjną więź PRL-u z nowymi technologiami, dawała przy tym świadectwo postępu i rozwoju, legitymizowała tzw. przemiany społeczne w gospodarce i kulturze. Kultura masowa miała w znacznej mierze wykładnię ideologiczną (Sulima 2007: 11).

² Kultura popularna w swej formie komercyjnej docierała przed II wojną także do Europy Środkowej (Miłosz 2002a; por. Čapek 1971). Natomiast, jak pisze C. Miłosz (2002: 150), „po drugiej wojnie światowej została jednak w środku Europy ustawiona bariera tak, żeby masowa kultura zachodnia nie mogła na wschód się przedostać. Równocześnie jednak odbywa się tam industrializacja, której ta kultura, w takiej czy innej odmianie, jest funkcją”.

„Wypaczonego stosunku Polaków do kultury popularnej” (Jaworski 2005: 116) nie naprawiły także cenne prace Antoniny Kłoskowskiej (1983, 1983a)³.

Sytuacja zmieniła się, gdy upadł ZSRR: zniknęły ostatnie bariery przepływu; nastąpiła nienotowana wcześniej (ze względu na swą intensywność) wymiana ludzi, dóbr, technologii, pieniędzy i symboli (Kuligowski 2006: 30). Piotr Sztompka (2000: 55) pisze o przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych jako o zderzeniu repertuaru reguł kulturowych ukształtowanych przez dawny system komunistyczny z tym, co trzeba wiedzieć/znać/umieć/rozumieć w nowym kontekście organizacyjnym (tzw. cywilizacja zachodnia, kapitalistyczna, demokratyczna – i taka właśnie „kompetencja cywilizacyjna”). Transformacja systemu w Polsce spowodowała traumę wielkiej zmiany, traumę kulturową w społeczeństwie postkomunistycznym. Nowy system oznaczał radykalnie inne wymagania kulturowe (Sztompka 2000: 59). Ów „chaos” kulturowy zaczęli badać kulturoznawcy, dzięki którym pojawiło się wiele prac opisujących „nową”, dominującą współcześnie kulturę popularną.

Głównym celem tej pracy jest eksploracja dziedziny, mająca na celu przybliżenie jej granic, naświetlenie pewnych zjawisk oraz identyfikację i opis czynników mających wpływ na przedstawiane zjawiska. Wiele fragmentów książki nie będzie odkrywczych dla antropologów kultury, ale mogą okazać się ważne i nowe dla glottodydaktyków-polonistów. Mam nadzieję, że dzięki moim badaniom tematyka popkulturowa zaistnieje w dyskursie zorientowanych kulturoznawczo glottodydaktyków polonistycznych. Kulturoznawstwo glottodydaktyczne jest projektem formułującym dopiero swe kategorie, w tym przedmiot badań. Wytypowane i omawiane przeze mnie podstawowe teorie kulturoznawcze, wypracowane w środowisku antropologów mojej macierzystej uczelni, proponują metody i podsylają stosowne kategorie.

W rozdziale pierwszym zastanawiam się, jak na proces dydaktyczny, a w szczególności glottodydaktyczny, wpływa dominujący typ przekazu kultury. Bardzo ważne jest tu przyjrzenie się relacjom łączącym język i kulturę oraz analiza kompetencji w nauczaniu języków obcych. Tło to pozwoli na zbadanie związków między dominującym medium a typami kultury⁴ oraz na prześledzenie wpływu mediów na proces dydaktyczny i glottodydaktyczny. Konieczność przygotowania do uczestnictwa w kulturze multimedialnej powoduje, iż w pedagogice stosuje się wiele technik i środków towarzyszących

³ Prawdopodobnie powodem takiego stosunku Polaków do kultury popularnej jest opisywane przez N. Mamul (2005: 257–258; por. Szpociński 1991) „specyficzne dziedzictwo historyczno-polityczne (w tym brak własnej państwowości przez półtora wieku)”, na skutek którego doszło w Polsce do „niemal doskonałego przemieszania sfery kultury politycznej i kultury wysokiej – przede wszystkim kultury artystycznej [...]”. Między innymi oznacza to, że dzieła kultury wysokiej pełniły jednocześnie funkcję symboli narodowych”.

⁴ Takie ujęcie jest typowe dla prac badaczy z Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, chociażby A. Mencwela (np. 2005, 2006) czy G. Godlewskiego (np. 2000, 2006, 2008).

procesowi dydaktycznemu, będących częstokroć nowym sposobem kształcenia. Przegląd opracowań poświęconych nauczaniu kompetencji kulturowej pokazuje, że kultura popularna jest coraz intensywniej wykorzystywana przez system edukacyjny oraz stanowi naturalne środowisko działania odpowiednio wyposażonych antropologicznie ludzi.

W rozdziale drugim skupiam się na analizie problemów pojawiających się przy charakteryzowaniu kultury popularnej. Konsekwencją oceniania i wartościowania kultury w ogóle jest wyróżnianie rozmaitych jej typów i zasięgów oddziaływania. W tej części pracy opisuję wewnętrzne zróżnicowanie kultury popularnej oraz omawiam zagadnienie popkulturowych tożsamości. Zajmuję się także popkulturową mitologią oraz składającymi się na nią strukturami mitycznymi. Te ostatnie – jedne z form kultury popularnej – są intrygującymi (ale niejedynymi) środkami nawigacyjnymi pozwalającymi sprawnie poruszać się w kulturze. Zauważam, że kultura popularna jest jednym ze sposobów transmisji kulturowego kanonu. Dzięki nauce języków obcych wszyscy uczący się ich mogą przyswoić sobie także wiedzę o kulturze narodu, którego języka się uczą. Znajomość rdzenia kultury reprezentatywnej (kanonu) pozwala ludziom odnaleźć się w określonej zbiorowości (przy czym stopień tego odnalezienia będzie odpowiadał wiedzy o kulturze danego narodu), podobnie znajomość pozardzeniowych obszarów tej kultury umożliwia uczącemu się dość wygodne usytuowanie w nowym środowisku.

W rozdziale trzecim przedstawiam korzyści płynące z wykorzystania kultury popularnej w procesie glottodydaktycznym. Refleksji na temat specyfiki nauczania polskiej kultury i JPJO towarzyszy analiza wykorzystania kultury popularnej w glottodydaktyce polonistycznej. Przedstawiam swoje postulaty (dyskutowane wcześniej podczas licznych wystąpień konferencyjnych) dotyczące praktyki glottodydaktycznej, opierając się zarówno na doświadczeniach wykładowców z warszawskiego „Polonicum”, jak i na własnych, nabywanych w kraju (Uniwersytet Warszawski) i poza jego granicami (w latach 2011–2014 pracowałem jako profesor wizytujący na Uniwersytecie Torontońskim, oprócz tego odbyłem liczne krótsze staże dydaktyczne na uczelniach europejskich i azjatyckich).

*

Prezentowana książka stanowi zmodyfikowaną, poprawioną i zaktualizowaną wersję rozprawy doktorskiej pt. *Kultura popularna w procesie nauczania języka polskiego jako obcego*, obronionej przeze mnie w 2010 r. na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Główne założenia pracy zostały przedstawione na konferencji Stowarzyszenia „Bristol” Polskich i Zagranicznych Nauczycieli Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego w Krakowie w 2007 r. Referat pt. *Kultura popularna w procesie nauczania języka polskiego jako*

obcego został opublikowany w tomie pod redakcją Władysława T. Miodunki i Anny Seretny *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku* (Kraków 2008, s. 291–299). Krótkie streszczenie tez doktoratu (pt. *Kultura popularna w procesie glottodydaktycznym*) zamieszczono także w „Kwartalniku Polonicum”, w numerze prezentującym dokonania pracowników Centrum „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego (2017, nr 24). Niektóre fragmenty rozprawy w pierwotnej wersji referowano i dyskutowano w trakcie konferencji glottodydaktycznych. Podrozdział 3.2. *Teksty kultury popularnej w nauczaniu JPJO* powstał na podstawie dwóch wystąpień wygłoszonych na konferencjach zorganizowanych przez Politechnikę Wrocławską (Kajak P., 2007, *Popkultura polska jako obca, czyli o czym warto mówić na lektoracie języka polskiego jako obcego*, w: Kuźmińska R. (red.), *Rola akademickich ośrodków nauczania języków obcych i języka polskiego w tworzeniu europejskiej przestrzeni szkolnictwa wyższego*, Wrocław, s. 137–143) oraz Uniwersytet Łódzki (Kajak P., 2008, *Teksty kultury popularnej w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodziensis – Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 16, s. 207–211). Podrozdział 2.7. *Kultura popularna jako jeden ze sposobów transmisji kanonu* w wersji pierwotnej ukazał się drukiem w tomie opublikowanym po konferencji na Uniwersytecie Warszawskim jako *Nauczanie kultury polskiej w epoce globalnej cyrkulacji treści kulturowych* (Kajak P., 2010, w: Garncarek P., Kajak P., Zieniewicz A. (red.), *Kanon kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Warszawa, s. 53–64). Podrozdział 1.3.2. *Kompetencja kulturowa* stał się podstawą referatu pt. *Współczesna kompetencja kulturowa* (w: *Kompetencja językowa – drogi, cele, aspekty*, Gliwice–Ustroń 2011), wygłoszonego na konferencji Politechniki Śląskiej w 2011 r. Jestem wdzięczny organizatorom wszystkich tych spotkań naukowych i naukowo-dydaktycznych za to, iż dali mi szansę na skonfrontowanie swoich refleksji z krytycznym oglądem Koleżanek i Kolegów uprawiających nie tylko glottodydaktykę polonistyczną, ale także glottodydaktyki innych języków obcych nauczanych w Polsce. Dyskusje oficjalne i nieoficjalne spowodowały, że mogłem przeformułować niektóre tezy i nadać im kształt, który został zaakceptowany przez autorytety oceniające dysertację doktorską.

Chciałbym z całego serca podziękować Panu Profesorowi Rochowi Sulimie z Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, mojemu Promotorowi, za ogromne zaufanie i udzielone wsparcie. Równie serdecznie dziękuję Recenzentom pracy: Panu Profesorowi Władysławowi T. Mioduncie z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Panu Profesorowi Andrzejowi Zieniewiczowi z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Pani Profesor Grażynie Zarzyckiej z Uniwersytetu Łódzkiego. Szanowni Recenzenci udzielili wielu życzliwych rad młodszemu koledze. Bez Ich pomocy moja droga zawodowa wyglądałaby zupełnie inaczej.

Oprócz wyżej wymienionych badaczy wpływ na mój los miały także dwie wybitne humanistki: Pani Profesor Irmina Karczewicz, moja polonistka

w LXX Liceum Ogólnokształcącym im. Aleksandra Kamińskiego w Warszawie, oraz Pani Profesor Joanna Goszczyńska z Instytutu Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, promotor mojej sławistycznej pracy magisterskiej. Szanowne Panie Profesor, pięknie dziękuję za wszystko!

Jestem też winien najserdeczniejsze podziękowania wszystkim Koleżankom i Kolegom z Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego. Przez te wszystkie lata tworzyli (i tworzą!) Państwo „Polonicum”, w którym i dla którego chce się pracować. Obiecuję, że to nie ostatnia okazja, żeby w taki sposób wyrazić Państwu wdzięczność i uznanie...